

GEÇ TUNÇ ÇAĞI

BATI

ANADOLU'SUNDA

SOSYAL

ORGANİZASYON

Haluk Sağlamtimur*

Ahmet Uhri**

Meltem

İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi

No. 7, Yaz 2020, 6-30, 10.32325/iaad.2020.12

* Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

** Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

Arkeolojik terminolojide, Geç Tunç Çağı (bundan sonra GTÇ) olarak tanımlanan ve ideal aralık olarak M.Ö. 1650-1200 yılları arasında tarihlendirilen dönem; Doğu Akdeniz boyunca bölgelerarası ilişkilerin yoğun olduğu, güçlü politik aktörlerin birbirleriyle mücadele ettiği ve materyal kültür açısından büyük bir zenginliğin ortaya çıktığı bir zaman dilimidir. Bu dönemin en önemli politik örgütlenmelerinden biri, bugün Çorum Boğazköy'de yer alan Hattuşa kentini merkeze alarak gelişmiştir. Orta Anadolu'nun merkezinde 400 yılı aşkın bir süre varlığını sürdüren, modern dünyanın 'Hititler' olarak isimlendirdiği bu politik yapılanma; bugün Irak, Suriye, İsrail-Filistin ve Mısır olarak bilinen topraklarda geçmişte kurulmuş devletler ve bu coğrafyalarda yaşamış olan halklarla sürekli ilişki halinde olmuştur. Bu bilinirlik sebebiyle, 20. yüzyılın başlarından itibaren, Anadolu Yarımadası'nın tarihi ve arkeolojisinin nirengi noktasını, Hititler oluşturmuştur. Orta Anadolu'daki anıtsal yapılar, Hattuşa ve diğer yerleşimlerde ele geçen çivi yazılı tabletler, Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı gibi kült alanları, tören baltaları, değerli metallere yapılan heykelcikler gibi sanat eserleri, mühürler gibi unsurlar, bölgenin öncelikli olarak araştırılmasının materyal dayanaklarını oluşturmuştur. Araştırma tarihçesi açısından bakıldığında, Eski Ahit'te 'Beni Heth' (Heth Oğulları) olarak isimlendirilen insanların -ki Hititler ifadesi buradan gelişmiştir- arkeolojik olarak varlıklarının tespit edilmiş olması, son 200 yıldaki ilginin kökeninde yer alan temel nedendir.

Fakat bu ilgi ve olağanüstü emek, Hitit merkezli geliştiği için Anadolu yarımadasının batısında yaşamış olan insanların, daha doğrusu Orta Anadolu dışındaki toplumların, yaşam biçimleri, materyal kültürleri yeterli derecede çalışılmamıştır. Bu duruma Heinrich Schliemann'ın Hisarlık'ta yaptığı tartışmalı kazılar, Troya Savaşı'nın tarihselliği gibi 19. ve 20. yüzyılda uzun uzadıya tartışılan konular ve Orta

Anadolu merkezli tarihi coğrafya araştırmaları eklendiğinde, Batı Anadolu'da GTÇ'de yaşayan toplumlara ilgili çalışmalar uzun süre ihmal edilmiştir.

Ayrıca Türkiye'de yapılan kazıların, özellikle 1970'lerden itibaren Güneydoğu Anadolu Projesi nedeniyle yapılacak olan barajların etki alanına kayması, Batı Anadolu'daki yeni projelerin gecikmesine neden olmuş ve klasik Yunan-Roma kazıları dışında Batı Anadolu prehistoryası ve protohistoryası ancak 20. yüzyılın sonunda başlayan çalışmalarla anlaşılmaya başlamıştır.

Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı'nda, Muammer İreç tarafından hazırlanan, "Geç Tunç Çağı Batı Anadolu'sundaki Sosyal Organizasyonun Materyal Kültür Aracılığıyla Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tezi, bu bağlamda önemli bir boşluğu doldurmayı amaç edinen bir çalışmadır. Bu türden çalışmaların artması, Batı Anadolu'nun geçmişini anlamak ve yeniden değerlendirmek için önemlidir. Zira; yukarıda da değinildiği gibi, bu konularda yapılacak çalışmalar çok gecikmiştir ve bu tezde olduğu gibi teorik incelemelerin yapılması ve sonrasında, bu teorilerin alanda test edilmesi için yeni kazı ve özellikle yüzey araştırmalarının gerçekleştirilmesi gereklidir.

Beş bölümden oluşan tezin birinci bölümünde, Batı Anadolu coğrafyası güncel yayınlar ve jeomorfolojik değişimler gözetilerek ele alınmış, ikinci bölümde Doğu Akdeniz özelinde Geç Tunç Çağı tanımlamasıyla kastedilen dönemin belirgin nitelikleri öne çıkarılarak; Mısır, Kuzey Suriye ve Levant, Ege ve Orta Anadolu'daki toplumların örgütlenmeleri ve materyal kültürleri özetlenmiştir. Bu bölüm, Batı Anadolu özeline inmeden önce bölgenin Doğu Akdeniz genelindeki pozisyonuyla ilgili bir dış gözlem yapılabilmesini olanaklı hale getirecek şekilde yazılmıştır. Üçüncü bölümde, tezin ana konusuyla ilişkili olarak terminoloji ve kronoloji sorunları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bölge

dışından gelen tarihsel veriler harmanlanarak güncel bir tarihsel çerçeve oluşturulmuştur. Bu bölüm aynı zamanda, GTÇ Batı Anadolu'su hakkında fikir sahibi olmak isteyen geniş okuyucu kitlesine hitap edecek şekilde yazılmıştır. Tezin dördüncü bölümünde, materyal kültür ve sosyal organizasyon kavramları arasındaki ilişki kurularak, materyal kültür konunun incelenmesi amacıyla gruplanmıştır. İnsanın yaşam, üretim ve ölüm döngüsünü temel alan buradaki yaklaşım, arkeolojik verilerin kuramsal olarak yorumlanması açısından önemlidir. Beşinci bölümde, sosyal organizasyon kavramı detaylı bir şekilde değerlendirilip, küresel ölçekte bu kuramsal yapının kullanımı ele alınmıştır. Sonrasında üç temel bileşene indirgenen sosyal organizasyon, şemsiye bir kavram olarak teorik bir araç haline getirilmiş ve GTÇ Batı Anadolu'sundaki sosyal organizasyon değerlendirilmiştir.

Tez bütünlüğu içerisinde ihtiyaç duyulan durumlarda, açıklayıcı ve yazılı verileri görselleştiren haritalar, uydu fotoğrafları üzerinden sistemlerinin ve yerleşim konumlarının algılanmasını kolaylaştıran görseller hazırlanmıştır. Coğrafi bilgi sistemleri kullanılarak tezin zenginleştirilmesi, teknik açıdan ayırt edici bir farklılıktır. Tezin, genel olarak arkeoloji odaklı lisansüstü tez çalışmalarında devşirme haritaların ya da çeşitli araştırmacılar tarafından hazırlanan haritaların kaynak olarak peşi sıra kullanılmasının yarattığı tekrarcılığa düşmemiş olması, şekil açısından önemli bir niteliktir.

Tez çalışması, küresel ölçekte alanla ilgili en detaylı çalışma olmakla birlikte, yeni bir kuramsal altyapı önermesi ve kullanması, bilinen ya da kabul görmekte olan yerleşik fikirlere karşi geliştirilen eleştirel tavır, özellikle tarihi coğrafyaya yönelik keskin çıkarımlarıyla bu başlıklara yeni bir perspektif getirmektedir. Bu açıdan tartışmalara açık öneriler, farklı düşünceler ve geliştirilmeye açık yeni fikirler barındırmaktadır. Sosyal organizasyon teması işlenirken, sadece Doğu Akdeniz ya da Me-

zopotamya'daki kültürlerin örgütlenmeleriyle yetinmeden, Bruce Graham Trigger tarafından geliştirilen karşılaştırmalı perspektif takip edilerek, kıtalararası örneklerin kullanılması dikkat çekici bir yeniliktir. Aynı zamanda, Batı Anadolu'daki GTÇ toplumlarının komşularından farklı bir şekilde yapılanmasının nedenleri ve bu farklılıkların niteliği üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur.

Çalışmanın sonuç kısmındaki genel değerlendirmeler; GTÇ Batı Anadolu arkeolojisinin mevcut durumu ve geleceğine yönelik önemli tespitler içermektedir. Özellikle tanımlayıcı-tasnif edici odakla yürütülen araştırmaların dışında, Orta Anadolu'daki yeni araştırma pratiği de takip edilerek, arkeolojik araştırmaların güncel bir teorik düzlemde ele alınmasının gerekliliğine yapılan vurgu önemlidir. Yanı sıra dünyada 1960'lı yıllarda önem kazanan sosyal organizasyon temasının ve şeflik konseptinin GTÇ Batı Anadolu'suna uygulanması, bölge dışı tarihsel verilere dayalı anlatılardan farklı ve bölgedeki materyal kültürün nitelikleriyle uyum içinde yeni sonuçlar ortaya koymaktadır. Komşularından daha farklı, yazı ve bürokrasinin idari bir araç olarak yeterince gelişmediği, dış etkilere kapalı, politik gücün dışavurumunda Doğu Akdeniz'deki aktörlere benzeyen materyal unsurların köklü bir geçmişinin olmadığı Batı Anadolu coğrafyası, bu yönüyle Doğu Akdeniz genelinden ayrılmaktadır.

II. Murşili'nin Arzava Seferi'nden sonra, Orta Anadolu güdümüne giren yöneticilerin kaya anıtları ve mühür baskılarında görülen öykünmeler, arkeolojik verilere yansıyan politik atmosferin göstergeleri olarak kabul edilmektedir. Toplumsal yapının üst kademelerindeki değişimler, Orta Anadolu'da olduğu gibi kurumsallaşamayan dinsel alan ve yağma ekonomisinden beslenemeyen politik idareyle birlikte, M.Ö. 1200'lü yıllar ve sonrasında GTÇ Batı Anadolu'sundaki politik organizasyon çözülmüştür. Gerek yazılı kaynakların olmayışı; gerekse bu dönemlere yönelik arkeolojik

araştırmaların zorluğu ve eksikliği sebebiyle, bütüncül bir değerlendirme yapmak mümkün olamamaktadır. Bütün zorluklara, yeni ve tartışmalı önerilere rağmen tez çalışması önemli bir boşluğu doldurmakta, GTÇ Batı Anadolu'su açısından yeni bir araştırma pratiği vizyonunda bulunmaktadır. Bu perspektifin, yukarıda da değinildiği gibi, yüzey araştırmaları ve kazı çalışmalarıyla test edilmesi, uluslararası arenada ilgili uzmanlarla tartışılması, daha rafine sonuçların belirmesine olanak verecektir. Bu türden alan çalışmaları için, gereken destekler özellikle yerel yönetimler tarafından sağlanabilirse, Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz'in geçmiş kültürleri çok daha kolay aydınlatılabilir.